

Відмінювання іменників

Відмінювання іменників — це один із засобів зв'язку слів у реченні. Називний відмінок — початкова форма слова — прямий. Усі інші (родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний) — непрямі. Кожний відмінок є втіленням певного типу смислових і синтаксичних відношень. Кожна відмінкова форма твориться за допомогою закінчення та (або) прийменника.

На вибір відмінкового закінчення впливає значення слова, рід, на який звук закінчується основа слова. За ознакою роду й характером основи слова всі іменники поділяються на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жіночого й деякі іменники чоловічого роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага, гиря, машина, партія, праця; воевода, дядя; голова, сирота, убивця.*

II відміна:

а) іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним основи та з закінченням **-о** в називному відмінку (переважно назви осіб): *бік, велетень, завод, край, майстер, товариш; батько, Дніпро, Петро; татуньо;*

б) іменники середнього роду з закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат, -ят, -ен** при відмінюванні): *вікно, місто; море, поле, прізвище; весілля, життя, знання;* також іменники із суфіксами згрубілості **-ище, -исько**, утворювані від іменників усіх родів: *вітрище* (від вітер), *дівчисько* (від дівча), *свекрушище* (від свекруха).

III відміна: іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи: *вість, любов, міць, річ, розкіш, сіль, тінь*, а також слово *мати*, у якому при відмінюванні з'являється суфікс **-ер-**.

IV відміна: іменники середнього роду:

а) із закінченнями **-а, -я**, що приймають перед більшістю відмінкових закінчень суфікси **-ат, -ят-**: *гуся (гусяти), дівча (дівчати), лоша (лошати), теля (теляти);*

б) із закінченням **-я** (із суфіксом **-ен-** при відмінюванні): *ім'я (імені), плем'я (племені).*

Родовий відмінок іменників II відміни

Іменники чол. роду в родовому відмінку однини приймають закінчення **-а, -я**, коли вони означають:

а) назви осіб, власні імена та прізвища: *промовця, робітника, студента, тесляра, учителя; Андрія, Дмитра, Дорошенка, Франка;* також персоніфіковані предмети та явища: *Вітра, Мороза* та ін.;

б) назви тварин і дерев: *ведмедя, вовка, дуба, кілка, коня, пса, ясеня;*

в) назви предметів: *гвинта, замка, малюнка, ножа, олівця, піджака, плаща, портфеля, стола (й стóлу);*

г) назви населених пунктів: *Воронежа, Голосієва, Житомира, Києва, Лондона, Луцька, Миргорода, Новгород, Парижа, Святошина, Тернополя, Харкова.*

Але **-у, -ю** пишеться у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Красного Лиману, Кривого Рогу, Червоного Ставу, Широкого Яру* тощо;

г) інші географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**: *Діниця, Дністра, Іртиша, Колгуєва, Орла, Остра, Пирятина, Псла, Пскова, Тетерева*;

д) назви мір довжини, ваги, часу тощо: *гектара, грама, метра, місяця, процента, тижня* (але *віку, року*); назви місяців і днів тижня: *вівторка, жовтня, листопада* (але *листопаду* — назва процесу), *понеділка*; назви грошових знаків: *гроша, долара, карбованця, фунта стерлінгів, червінця*; числові назви: *десятка, мільйона, мільярда*;

е) назви машин і їх деталей: *автомобіля, дизеля, комбайна, мотора, поршня, трактора*;

є) терміни іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *атома, катода, конуса, радіуса, ромба, сегмента, сектора, синуса, шків* тощо, а також українські за походженням суфіксальні слова-терміни: *відмінка, додатка, займенника, знаменника, іменника, трикутника, чисельника, числівника* тощо; але: *виду, роду*, також *синтаксису, складу, способу*.

3. Закінчення **-у, -ю** мають іменники чол. роду на приголосний, коли вони означають:

а) речовину, масу, матеріал: *азоту, асфальту, бальзаму, борщу, водню, воску, гасу, гіпсу, граніту, квасу, кваску, кисню, льоду, меду, медку, піску, пороху, сиру, спирту*; але *хліба*;

б) збірні поняття: *ансамблю, атласу, батальйону, березняка, вишняку, гаю, гурту, загалу, капіталу, каравану, каталогу, кодексу, колективу, лісу, оркестру, парку, полку, пролетаріату, реманенту, рою, саду, сушняку, тексту, товару, тому, тріумвірату, хору*; сюди належать назви кущових і трав'янистих рослин: *барвінку, бузку, буркуну, гороху, звіробою, молочаю, очерету, чагарнику, щавлю, ячменю* (але *вівса*), а також назви сортів плодових дерев: *кальвілю, ренету, ренклову* та ін.;

в) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокзалу, танку, даху, заводу, залу, замку, каналу, коридору, магазину, мезоніну, метрополітену, молу, палацу, поверху, сараю, тину, універмагу, шинку*; але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа, гаража, куреня, млина, хліва*; **-а (-я)** вживається також в іменниках — назвах архітектурних деталей: *еркера, карниза, портика*; обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** приймають іменники: *мосту й моста, паркану й паркана, плоту й плота*;

г) назви установ, закладів, організацій: *інституту, клубу, комісаріату, комітету, університету, штабу*;

г) переважна більшість слів із значенням місця, простору тощо: *абзацу, байраку, валу, краю, лиману, луку, майдану, рову, ручаю, світу, уривку, яру*; але: *горба, хутора* тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліска, майданчика, ставка, ярка*;

д) явища природи: *вихору, вітру, вогню, граду, грому, дощу, жару, землетрусу, інею, морозу, туману, урагану, холоду*;

е) назви почуттів: *болю, гніву, жалю, страху*;

є) назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авралу, бігу, винятку, галасу, грипу, дисонансу, достатку, екзамену, екскурсу, експорту, звуку* (але як термін звука), *ідеалу, інтересу, канону, кашлю, клопоту, колоквиуму, конфлікту, крику, лету (льоту), ляпасу, мажору, міражу, мінімуму, модусу, моменту, принципу, прогресу, процесу, реалізму, регресу, рейсу, ремонту, ритму, руху, світогляду, сорту, спорту, способу, стогону, тифу, толку, хисту, ходу, шуму*; але: *ривка, стрибка, стусана*;

ж) терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: *аналізу, електролізу, імпульсу, синтезу, ферменту*, а також літературознавчі терміни: *альманаху, епосу, жанру, журналу, міфу, нарису, образу, памфлету, роману, стилю, сюжету, фейлетону* тощо;

з) назви ігор і танців: *баскетболу, вальсу, волейболу, краков'яку, танцю, тенісу, футболу, хокею*; але: *гопака, козака*;

и) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водогону, вододілу, водопроводу, живопису, живоплоту, манускрипту, родоводу, рукопису, суходолу, трубопроводу*; але: *електровоза, пароплава*;

і) переважна більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *вибою, випадку, вислову, відбою, відгуку, заробітку, запису, затору, опіку, опуху, побуту, поштовху, прибутку, прикладу, проводу* (дріт), *сувою, усміху, успіху*;

ї) назви річок (крім зазначених у п. 1), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Амуру, Бугу, Гангу, Дону, Дунаю, Єнісею, Нілу, Рейну, Сейму; Байкалу, Ельтону, Мічигану, Світязю, Чаду; Алтаю, Ельбрусу, Паміру, Уралу; Кіпру, Котліну, Криту, Родосу, Сахаліну; Каніну, Пелопоннесу; Алжиру, Афганістану, Казахстану, Єгипту, Іраку, Китаю; Донбасу, Ельзасу, Кавказу, Сибіру*.

Примітка. У ряді іменників зміна закінчення впливає на значення слова: *алмаза* (коштовний камінь) — *алмазу* (мінерал), *акта* (документ) — *акту* (дія), *апарата* (прилад) — *апарату* (установа), *блока* (частина споруди, машини) — *блоку* (об'єднання держав, партій), *буряка* (одиночне) — *буряку* (збірне), *вала* (деталь машини) — *валу* (насип), *елементу* (абстрактне) — *елемента* (конкретне), *інструмента* (одиночне) — *інструменту* (збірне), *каменя* (одиночне) — *каменю* (збірне), *клина* (предмет) — *клину* (просторове поняття), *пояса* (предмет) — *поясу* (просторове поняття), *рахунка* (документ) — *рахунку* (дія), *терміна* (слово) — *терміну* (строк), *фактору* (чинник) — *фактора* (**маклер**) і т. ін.

Кличний відмінок

I відміна

1) Закінчення **-О** мають іменники твердої групи: *дружину, Ганно, книжко, Михайлівно, перемого, сестро*.

2) Закінчення **-Е** мають іменники м'якої та мішаної груп, **є** — іменники м'якої групи після голосного та апострофа: *воле, земле, Катре, робітнице; душе, круче; Маріє, мріє, сім'є, Соломіє*, а також *Ілле*.

3) Закінчення **-Ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабусю, Галю, доню, матусю, тітусю*.

Примітка. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Ганно Іванівно, Маріє Василівно*.

II відміна

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема, із суфіксами **-ик, -ок, -к-о**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *батьку, синку, /90/ ударнику; Джеку, Жаку, Людвігу, Фрідріху; погоничу, слухачу, товаришу*, також іменники *діду, сину, тату*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віталію, вчителю, Грицю, краю, лікарю, місяцю, пролетарю, розмаю, ясеню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богдане, голубе, друже, козаче, мосте, орле, Петре, соколе, Степане, чумаче; женче* (від жнець), *кравче, молодче, хлопче, шевче* (але: *бійцю, знавцю*); *гусяре, Довбуше, маляре, стороже, тесляре, школяре*.

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, як *Глібов, Королів, Пушкін, Романишин, Тютчев, Чапаєв, Щоголів*, при звертанні мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глібов і Глібове* та ін.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Києве, Лебедине, Львове*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: *добродію бригадире (бригадир), пане лейтенанте (лейтенант)*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *brate Петре, друже Грицю, колего Степане, пані Катерино, товаришу Віталію*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максименко, колего Іваничук, добродійко Скирда, товаришу Гончар*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Галино Іллівно, Маріє Василівно, Петре Кузьмичу, Ярославе Андрійовичу*.

III відміна

У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *вісте, любове, радосте, смерте*.